

HET SINT- BAAFSDORP

Veel burenen van de Abdij wonen op het grondgebied van het vroegere Sint-Baafsdorp. Dat kende een bewogen en ingewikkelde geschiedenis, die we kort en overzichtelijk trachten voor te stellen.

Het Sint-Baafsdorp was historisch nauw verweven met de dominerende naamgevende abdij, maar eveneens met de parochie 's Heiligs Kerst (Seleskest) en uiteindelijk ook met de stad Gent. Het strekte zich uit van de huidige E. van Arenbergstraat (begijnhofmuur) tot aan de Nederschelde. Door de veel latere aanleg van het Achterdok, de spoorweg, het Dampoortviaduct, het station en de stadsring, vergt het heel wat verbeelding om zich het landelijke dorp als één ongeschonden geheel voor te stellen. Afgezien van dit ruimtelijke probleem, zijn er ook historische hiaten: we zijn veel beter ingelicht over het einde van het dorp dan over zijn begin.

In de schaduw van een machtige abdij

Dankzij het bekeringswerk van Amandus en Bavo groeide in de 7de eeuw aan de samenvloeiing van Leie en Schelde de kloostergemeenschap Ganda, later Sint-Baafsabdij genoemd. Materieel werd zij wellicht beheerd volgens het Karolingische hofstelsel, waarvoor de laatromeinse latifundia (landgoederen) model stonden. Het landgoed vormde hierbij de bestuurseenheid, die zoveel mogelijk zelfvoorzienend was en geleid werd door een vertegenwoordiger van de abdij. Het werk werd er gedaan door eigen personeel en door vrije en horige boeren die deels voor de abdij, deels voor zichzelf werkten. Op die manier groeide er rondom de abdij een nieuwe bewoningskern (geënt op een oudere kern?) die er sterk mee verweven was.

Als gevolg van de Noormanneninvallen sloegen de monniken in 879 op de vlucht om pas ca. 930 naar Gent terug te keren. De abdijgebouwen en –goederen bleven onbeheerd en verwaarloosd achter. De kans is groot dat ook de bewoners van de nederzetting op de vlucht sloegen. Pas na de terugkeer van de monnikengemeenschap en de moeizame restauratie van de abdij, zal ook de bewoning rondom haar muren weer op gang zijn gekomen. Het duurt echter tot de 11de eeuw vooraleer de historische bronnen het leven in het abdijsdorp attesteren.

Het was toen een nederzetting met sterk agrarisch karakter, bijna uitsluitend bestaande uit huizen en hofsteden. Sporen van ijzerveldovens wijzen er op dat er ook smeden werkzaam zijn geweest. Zij maakten eenvoudige werktuigen en bouwbenodigdheden (b.v. krammen en spijkers), wellicht voor de lokale markt. Veel groter dan de gewone huizen en boerderijtjes en voorzien van een tiendenschuur was de centrale abdijshoeve in het dorp: het Nieuwhof. Ze werd samen met gronden van de abdij verpacht. De dorpsbewoners hadden uitzonderlijk het alternerende weiderecht (één koe per huisgezin) op de Grote en de Kleine Heernesse, die van elkaar gescheiden waren door de Rietgracht.

Tot ca. 1200 leefde het Sint-Baafsdorp grotendeels onafhankelijk van de Gentse handelsstad. Samen met de Heernesse en de Ham behoorde het tot de uitgestrekte **Sint-Baafsheerlijkheid** (van Leie en Schelde te Gent tot Lokeren). Die werd administratief en financieel gerund vanuit het Proosdijhof of Hof van Sint-Baafs. Het Panoramisch Gezicht op Gent uit 1534 brengt het imposante gebouw met kantelen en hoektorentjes goed in beeld. Was de parochiekerk het religieuze centrum van het dorp, dan was het Proosdijhof het financieel-administratief en juridisch centrum ervan. Hier zetelden de baljuw en de schout en schepenen van de heerlijkheid. Hier werden administratieve en rechtszaken, belastingen, boetes etc. afgehandeld.

Centrum van een uitgestrekte parochie

Voor de 11de eeuw bestond er nog geen parochie los van de abdij(kerk). Het latere parochiegebied kunnen we ons het best voorstellen als een uitgestrekt, dunbevolkt en onveilig missiegebied, dat maar zelden door een geestelijke werd bezocht. Enkel te Mendonk, een gehucht waar de oorspronkelijke begraafplaats van Bavo gelegen was, was er al voor 694 een houten kapel opgericht. De abdij met haar gebedsruimte lag helemaal in de zuidwesthoek van het gebied. Op de grote kerkelijke feestdagen en speciaal gevierde heiligendagen kwamen de gelovigen van heinde en verre naar het ondertussen befaamde bedevaartsoord om er de kerkelijke plechtigheid bij te wonen en de relikwieën (van Bavo b.v.) te vereren.

In de late 11de eeuw kwam er verandering in die toestand: er werd een parochie met een eigen kerk opgericht op slechts enkele tientallen meters van de abdiijkerk van Sint-Baafs. Die nieuwe kerkstichting wijst op een bevolkingsgroei in het dorp, groei die vanaf dan in heel Vlaanderen kan worden vastgesteld. Hij ging gepaard met een grote verkaveling van woeste gronden die dan in pacht werden gegeven. Ook de bredere religieuze beleving in Vlaanderen met een groeiende nood aan pastorale zorg, zal een rol hebben gespeeld. Maar wellicht gaf de wens van de monniken om zich in hun kerk(koor) te kunnen afzonderen van de leken de doorslag. Het verklaart meteen waarom er, op een steenworp afstand van elkaar, twee kerken stonden: één voor de monniken en één (veel kleinere) voor de parochianen.

Die elfde-eeuwse parochiekerk was een driebeukig gebouw (in en op de plaats van een ouder, houten cultusgebouw?) van Doornikse steen, een kerktype dat kenmerkend was voor de iets grotere nederzettingen in middeleeuws Vlaanderen. Zoals de meeste kerken werd ook deze in latere eeuwen verbouwd en gewijzigd. Toen de kerk in 1540 zou worden gesloopt voor de aanleg van het Nieuw Kasteel, was het interieur opgesmukt met een rijke, polychrome wandbeschildering. Ondertussen was zij al eeuwen bekend als de Sancti Christikerk (= van de Heilige Christus = Seleskest).

Vanaf de late 11de eeuw lag die parochiekerk in de zuidwestelijke hoek van een zeer uitgestrekte, dunbevolkte parochie ten noordoosten van Gent, reikend tot Sint-Kruis-Winkel en Lokeren. Pas in de 13de eeuw werden verschillende parochies van die ene hoofdparochie afgesplitst (in volgorde: Zaffelare, Desteldonk, Lochristi en Zeveneken), waardoor ze sterk inkromp, maar toch nog een ruim territorium omvatte met o.a. Oostakker en Sint-Amandsberg. Na de afbraak van de parochiekerk in 1540, verhuisde het cultusgebouw van de nog kleiner geworden parochie na een paar tussenstations naar de huidige Seleskestkerk.

Meer in de greep van de stad Gent

Vooraf in de loop van de 13de eeuw werd de machtiger wordende stad Gent zich steeds verder uit, b.v. met de Waterwijk en Nieuwpoort (1213), Overschelde (1254) en Oudburg (1274). Het stadsbestuur verhoogde ook zijn invloed op het Sint-Baafsdorp. Vanaf ca. 1200 zag Sint-Baafs zich genoodzaakt compromissen te sluiten met stedelijke overheid. Vooral op politiek-administratief gebied geraakte het dorp meer en meer in de ban van het Gentse schependom (stadsbestuur). Zo moesten sedert 1297 de voorgeboden van de Gentse schepenen ook in het Sint-Baafsdorp worden afgekondigd en nageleefd. Die overeenkomst zou later worden uitgewerkt en bijgesteld in nieuwe akkoorden.

De uitbreiding van de stad maakte in de 14de eeuw zelfs een nieuwe stadsomwalling noodzakelijk. Met de bouw van de Spitaelpoort en de Dendermondse poort vanaf 1325-'26 werd het verdedigingssysteem van de stad aan de oostkant afgerond. Beide poorten (pas later

volledig afgewerkt) werden toen verbonden door een vestigingswal en –gracht, die o.m. het traject volgde van de huidige E. van Arenbergstraat naar het Bannierparkje waar de Dendermondse poort lag. Het Sint-Baafsdorp stond in voor één vierde van de bouwkosten. Vooral na die opname van het dorp binnen de stadsomwalling werd de greep van de stedelijke overheid, b.v. inzake belastingen en taksen, nog een stuk sterker. De gewone rechtspraak in het dorp bleef echter uitgeoefend door de schepenbank van de abdijheerlijkheid. De tweeherigheid gaf wel eens aanleiding tot conflicten, die desnoods juridisch werden beslecht. Rechtzoekenden konden eventueel verder procederen of in beroep gaan bij de Gentse Keure of nog hogerop.

Het dorp verdwijnt

Ruim een eeuw voor zijn verdwijnen vanaf 1540 geven de bronnen ons een vrij goed beeld van bebouwing en bewoners van het dorp. Het Panoramisch Gezicht van 1534 laat ons buiten de abdijsmuren verschillende imposante profane gebouwen zien, waarvan we er al een paar hebben vermeld. Het dorp rondom de abdij was toen al lang uitgegroeid tot het administratief en juridisch centrum voor vele dorpen in het noordoosten van Gent. Ook typische huisnamen van herbergen en van een badhuis en brouwerij illustreren dat het Sint-Baafsdorp toen al lang geen onaanzienlijke vlek meer was.

Voor de afbraak in 1540 telde het dorp ongeveer 300 huizen, wat neerkomt op een bevolking van ongeveer 1500 op een totale Gentse bevolking van ca. 40.000. De gewone Bavenaars waren toen niet rijk, want als fiscale wijk liet het abdijsdorp in de 16de eeuw de laagste gemiddelde huishuurwaarde noteren. Ze leefden van kleinschalige landbouw en veeteelt, aangevuld met ambachtelijke activiteiten, die grotendeels verband hielden met de landbouw. We denken b.v. aan de al vermelde smeden, die eenvoudige landbouwwerktuigen maakten en repareerden, en aan de wolwevers. De bouw van en de latere verbouwingen aan de parochiekerk en andere gebouwen zullen ook andere vaklui werk hebben verschaft.

De bestraffing van de opstandige Gentenaars door Karel IV leidde onder meer tot de bouw van het Nieuw Kasteel (1540 – 1545). Een derde van het dorp moest onmiddellijk plaats ruimen voor deze flink uit de kluiten gewassen citadel met een oppervlakte van ruim 10 ha. Vooral het verdwijnen van het hart van het dorp met de ‘Plaetsse’ bij de parochiekerk met haar kerkhof, zal pijnlijk geweest zijn voor de lokale gemeenschap. Met de bouw van de nieuwe vesten door het calvinistisch bewind in 1577-1578 volgde een nog zwaardere klap. Na het slopen van de 14de-eeuwse vesting met bijbehorende poorten in 1540-’41, lag de oostflank van de stad er onbeschermd en kwetsbaar bij. Daarom besloot het calvinistisch bewind tot de bouw van nieuwe gebastioneerde vesten, geïntegreerd in de oostelijke zijde van de citadel. Die nieuwe verdedigingslijn kwam dus veel dichterbij het stadscentrum te liggen. Bovendien gold er een bouwverbod binnen een zone van bijna 600 meter buiten de vesten. De hierop volgende kaalslag trof nu bijna het volledige resterende dorp, dat buiten de vesten kwam te liggen. Alleen een kleine bewoningskern ten zuiden van de gewezen citadel bleef nog over.

Na het herstel van het Spaanse bewind in 1584 kreeg het minidorp helemaal de genadeslag. Het Nieuw Kasteel werd immers heropgebouwd als Spanjaardenkasteel (1585-1593), waardoor de recente verkaveling die was doorgevoerd na de confiscatie ervan (1581-1582), weer ongedaan werd gemaakt. Tot in de tweede helft van de 19de eeuw zou het grondgebied van het verdwenen dorp een typisch meersengebied blijven met late urbanisatie.

Geraadpleegde literatuur

Gentse torens achter rook van schoorstenen. Gent in de periode 1860-1895, Gent, 1983.
M.C. LALEMAN, Woord, beeld en materie. Het Sint-Baafsdorp in Gent, in: Qui valet ingenio. Liber amicorum Johan Decavele ..., Gent, 1996.
Ganda en Blandinium. De Gentse abdijen van Sint-Pieters en Sint-Baafs, Gent, 1997.
L. DEVRIESE, Naar het Gentse stadscentrum via het Sint-Baafsdorp of Dampoort, in: Jaarboek De Oost-Oudburg, 2007, XLIV, p.179-200.
L. DEVRIESE, Heilig Kerstparochie en Sint-Baafsdorp, in: Jaarboek De Oost-Oudburg, 2007, XLIV, p. 201-216.